

Р.П. Шляхтич

ТЕРОР ПРОТИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В КОНТЕКСТІ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В ПІСЛЯВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Сучасне українське село перебуває в стані стійкої та прогресуючої кризи. Вона виявляється в тому, що знизився суспільний престиж селянства. Село опинилось на задвірках соціального розвитку, розпочався процес його занепаду і соціальної деградації. Але корені цього явища потрібно шукати не в сьогоденні. В 30–40-і роки ХХ століття українське село перенесло багато трагічних подій, які в решті-решт зумовили те, що ми маємо зараз. Найбільш знаковими для знищення східноукраїнського селянства були колективізація та голодомор 1932–1933 років, а для західноукраїнського селянства – події післявоєнного десятиліття. Це все призвело до того, що постсталінське радянське суспільство почало сприймати село як сировинний придаток. На жаль, цей стереотип неподоланий і до сьогодні.

У повоєнний час на території Західної України продовжувалося протистояння радянської влади та ОУН і УПА. Внаслідок цього протистояння величезних втрат зазнало західноукраїнське селянство, з представників якого і склалися формування УПА та підпілля ОУН. І в боротьбі за прихильність саме цього прошарку населення українські націоналісти і радянська влада використовували будь-які засоби. Найбільш дієвим з цих засобів виявився терор.

Отже, метою статті є з'ясування причин і наслідків, а також форм і методів терору проти місцевого населення з боку як радянської влади, так і ОУН і УПА. Об'єктом дослідження є становище західноукраїнського селянства в контексті колективізації в післявоєнне десятиліття. Предмет – терор радянської влади, ОУН і УПА, проти селян Західної України в зазначений період.

В українській історіографії питання терору проти західноукраїнського населення в повоєнний час представлено працями І. Біласа, Д. Веденеєва та В. Сгорова, А.Е. Кентія, І.К. Патриляка та О.Є. Лисенка, В.М. Сергійчука. В цих працях розкривається боротьба в післявоєнний період радянської влади з ОУН і УПА; роль НКВД та НКГБ, а також СБ ОУН у діяннях яких містять ознаки злочину. Подається велика кількість фактів, які формують об'єктивну картину подій, що відбувались на території Західної України в повоєнний час. Становище західноукраїнського селянства та його допомога підпіллю ОУН та формуванням УПА у боротьбі з радянською владою розкриті в працях: Г.М. Стародубець [11], О.М. Малярчук [1]. Джерельну базу нашої роботи складають матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), а також збірки опублікованих документів, які упорядкували І. Білас та С.М. Сергійчук.

На думку О.М. Малярчук, колективізація на Західній Україні в повоєнний час відбувалася у декілька етапів. Так, у 1944–1947 рр. відбувалася підготовка передумов запровадження соціалістичного способу виробництва на селі; 1948–1950 рр. – проведення суцільної колективізації; 1951–1953 рр. – зміцнення основ командно-адміністративної системи у сільському господарстві [1, 10]. Саме в ці періоди й

відбувалися прояви насильства проти місцевого населення. Але причини, які змушували тероризувати сільське населення, у радянської влади та ОУН і УПА були різними.

Так, починаючи з 1945 р., в офіційних документах ОУН і УПА зазначається, що боротьбу проти окупантів веде лише актив організації, а маси, в кращому випадку, ведуть пасивний супротив [2, 11]. Для покращення ситуації вирішено було діяти в двох напрямках: посилити агітаційну роботу серед мас та регулярно проводити "чистки" серед місцевого населення аби знищити "сексотів" та радянських активістів і цим залякати селян. Але, якщо агітаційна робота давала певні результати, то "чистки", які регулярно проводила СБ ОУН здебільшого викликали протилежну реакцію. Так, за спогадами курінного УПА М. Скорупського, перші "сексоти" вийшли з тих сіл, де були жертви СБ, і вони докладуть всіх зусиль, аби помститися за своїх рідних [3, 7]. Згодом тактика СБ змінилась. У одній з інструкцій надрайонним референтам СБ рекомендувалося брати ворожих агентів живими і, за можливостями, конспіративно. І тільки після пояснення загалу їх провини – привселюдно вішати [3, 7]. Коли не було можливості зібрати людей і колективно осудити винного, вирок клався йому до кишені і в такий спосіб загал довідувався про провини цієї людини. В такий спосіб було вбито А. Мариняк з села Тренчиці [4, 262].

Але, пік терору проти місцевого населення з боку СБ припадає на 1946–1947 роки – це період так званої "великої блокади" та початок колективізації. Це пов'язано з тим, що у відповідь на розгортання терору з боку радянської влади і все більш примарні можливості перемоги ОУН в цій війні, сільське населення почало активніше співпрацювати з владою. Так, згідно звіту Волинської парторганізації за 1947 рік в області створено нових 37 колгоспів [5, 74]. В Тернопільській області за цей же час – 102 колгоспи [6, 254]. В Ровенській області у 1947 р. створено 112 первинних комсомольських організацій [6, 272]. В 1947 р. в західних областях серед працівників колгоспів з'являються перші стахановці [6]. В таких умовах СБ ОУН починає діяти максимально активно і жорстоко. В інструкціях Самбірського надрайонного проводу ОУН "До відома районних провідників" (23 червня 1947 р.) підкреслювалось, що тих, хто буде ухилятися від виконання вказівок ОУН, карати, а впертих – розстрілювати [7, 411]. За зраду члена ОУН розстрілювали всю його родину. Так, викритий агент МГБ "Крамаренко" був ліквідований боївкою СБ "Ореста" разом з матір'ю, дружиною, сестрою і братами 7 і 5 років [3, 6].

Взагалі, діяльність СБ ОУН, на думку О.Є. Лисенка та І.К. Патриляка, була результатом наслідування спецслужб Радянського Союзу та Німеччини [8, 7]. Тому і методи, які використовувала СБ, не були новими. Тут і психічні методи впливу, як-от безперервний допит бригадою слідчих; різні види катувань, перехресні допити та очні ставки [3, 8]. Все це застосовувалось не тільки до членів ОУН, але і до представників місцевого населення, які були запідозрені у співпраці з ворогом.

Іншою категорією населення, на яку було налаштоване вістря терору СБ ОУН, були люди, що приїхали з інших регіонів Радянського Союзу і в більшості ставали так званим радянсько-партійним

активом. Скажімо, до 1 січня 1945 р. в західні області України було скеровано понад 31 тис. відповідальних працівників зі східних регіонів СРСР та УРСР, у тому числі 12 359 працівників освіти, 3 343 – комсомольських функціонерів, 2 290 – охорони здоров'я, 1 156 – сільського господарства, 1 753 – міністерства заготівель, 1 369 – міністерства фінансів [9, 1 – 2]. Подібна динаміка, штучно створених міграційних процесів, простежується до кінця 40-х років. Отже, серед місцевих мирних мешканців саме ці люди ставали жертвами нападів підпілля ОУН та формувань УПА. На вересень 1945 р. в західних областях було вбито українськими націоналістами 153 місцеві активісти і 19 голів сільських рад [4, 345]. Лише за першу декаду травня 1947 р. від рук ОУН загинуло 49 осіб з числа радянсько-партійного активу та місцевих жителів [10, 2].

Після того, як в 1946 – 1947 рр. націоналістичному підпіллю були завдані непоправні втрати, в Західній Україні розпочинається суцільна колективізація. На думку А.В. Кентія, саме на ділянці колгоспного будівництва мала вирішитись доля протистояння обох сторін. Тобто селянство вже настільки втомилось від постійних війн, що поступово почало обирати "поганий мир ніж добру війну". За таких умов, формування УПА та підпілля ОУН в 1948 р. здійснили 92 акції проти колгоспного будівництва та його провідників [7, 418]. В подальшому ОУН і УПА перейшли до поодиноких терористичних акцій, натомість посиливши свою агітаційну роботу. Це пояснюється тим, що кількість активних діячів руху Опору неухильно зменшувалася, в той час, як населення "дивиться на підпільників, як на приречених до смерті і не бажає з ними зв'язуватись" (З інформаційного повідомлення "Ромба", березень 1947 р.) [10, 93].

Таким чином, слід визнати, що СБ ОУН та формування УПА чинили терор проти західноукраїнського селянства, зокрема, і протягом повоєнного десятиліття. Але не слід забувати, що вже під час війни СБ ОУН стає фактично самостійною і невідконтрольною Центральному Проводу організацією, зі своєю впорядкованою агентурною мережею, методикою слідчої роботи та великими повноваженнями. Керівництво ОУН намагалося чисельними інструкціями ввести хоча б в моральне поле діяльність СБ. Але в умовах постійних відступів, неухильного зменшення кількості активних діячів підпілля, покращення агентурної діяльності органів НКВС та НКДБ, поступового знищення лояльного до ОУН і УПА селянства, зробити це було вкрай важко. А з іншого боку, ці люди досить легко і жорстоко відбираючи життя у інших, також легко віддавали за ідею і свої життя [8, 40].

З 1944 р. починається відновлення радянської влади на західноукраїнських землях. В умовах післявоєнної нестабільності та збройного опору ОУН і УПА радянська влада застосувала звичні і перевірені методи: пропаганду і терор. Причому пропаганда в свідомості населення повинна була створити позитивний образ радянської влади і негативний – націоналістичного підпілля. А терор був спрямований на знищення тієї частини населення, що прихильно ставилась до ОУН і УПА і залякування іншої частини населення.

Терор радянської влади проти сільського населення мав принаймні дві мети: по-перше – знищити соціальну та матеріальну базу ОУН і УПА; по-друге – змусити західноукраїнське селянство створювати колгоспи. Соціальну базу ОУН склали передовсім селяни. Як свідченням цьому є соціальний стан членів ОУН двох галицьких повітів – "Рудки" і "Самари" станом на травень-червень 1944 р. З 424 членів ОУН обох повітів – 376 осіб були селяни, а це – 88,7% [11, 227]. Тому можна стверджувати, що вістря радянського терору в перші повоєнні роки було спрямовано саме проти західноукраїнського селянства. Терор проти селянства здійснювався як в межах оперативно-слідчої роботи, так і під час військово-чекістських операцій. І все це здійснювалось в межах розпоряджень ЦК КП(б)У.

15 травня 1945 р. М. Хрущов провів у Львові нараду з секретарями обкомів КП(б)У і начальниками управлінь НКВС та НКДБ. Він вимагав рішучіше проводити репресії щодо населення, висилати сім'ї повстанців у віддалені місцевості СРСР, організувати збори селян, на яких оголошувати імена тих, хто допомагає повстанцям і застосовувати проти них терор [12, 271]. Керівництво на місцях почало негайно виконувати ці постанови. Так, на 4 січня 1945 р. з Рівненської області виселено 1154 сім'ї (3212 осіб), Волинської – 1178 сімей (3582 особи), Львівської – 1155 сімей (3165 осіб), Тернопільської – 498 сімей (1249 осіб), Станіславської та Дрогобицької – 460 сімей (1285 осіб), Чернівецької – 77 сімей (241 особа) [13, 517]. Далі – більше: 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР приймає Указ "Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя". Фактично цим Указом надавалось "право загальним зборам колгоспників або загальним зборам села виносити вироки про виселення із сіл за межі Української РСР найбільш злісних і невинуватих злочинців та паразитних елементів" [12, 287]. Таким чином, на практиці здійснювалось одне з цинічних прагнень радянської влади: зіштовхнути різні верстви західноукраїнського селянства у братовбивчій війні.

Для того, аби ще більше не нагнітати і без того "вибухонебезпечну" ситуацію в регіоні, і в той же час продовжувати репресії проти місцевого населення, але вже руками українського підпілля, були вигадані різні комбінації. Так, в постанові ЦК КП(б)У від 27 листопада 1945 р. зазначається, що потрібно широко використовувати практику одночасного виклику до органів НКДБ та НКВС місцевого населення (до 50 осіб одночасно) [4, 363]. Це давало підстави СБ ОУН підозрювати у співпраці з радянської владою цих людей. Неодноразово використовувались провокації проти прихильників ОУН і УПА в селах. Скажімо, в селі Запитов Новояричевського району Львівської області секретар сільради був прихильником ОУН і УПА. До нього зайшов начальник місцевого відділення НКВС і розмовляв з ним на нейтральній темі: про хліб, про вражай. Вночі до нього прийшли оунівці, він їм все розповів, але вони не повірили. В результаті він був змушений тікати і здався органам НКВС [14, 340]. Таких випадків було безліч, але найбільшою провокацією були створені НКДБ так звані спецзагони, які діяли по західноукраїнських селах під виглядом боївків СБ ОУН.

Магістральне оперативне завдання спец загонів полягало, з одного боку, в дискредитації українського національно визвольного руху, а з іншого боку, у виявленні та знешкодженні агентурної сітки ОУН на місцях. Але, в реальності, ці загоны грабували та гвалтували селян і навіть керівництво було змушено визнати, що їхні дії містять ознаки злочину. Наприклад, в село Свидник Турківського району Дрогобицької прибув спецзагін НКВС. Селяни повірили, що це представники ОУН та почали їм розповідати про учасників визвольного руху і жертвувати харчі. Відтак, багатьох мешканців села заарештували. Їх жорстоко допитували: били, видирали волосся і зуби, ламали руки, саджали на розпечене залізо [15, 150]. У ночі 23 липня 1948 р. спец загін на чолі з агентом МДБ "Крилатим" вивів до лісу мешканку села Підвисоцьке Рівненської області Н. Репницьку, яку жорстоко побили, а потім згвалтували і повісили до гори ногами [16, 357]. Подібні зловживання були характерні не тільки для спецзагонів.

З чисельних звітів "Про порушення радянської законності" дізнаємося, що радянську законність порушували всі – від партійного активу і до працівників селищних відділів міліції. Лише в незначних випадках проти цих осіб порушувалися кримінальні справи, більшості виносили суворі догани або звільняли з займаних посад. Але дії цих посадових осіб теж містили ознаки злочину. Так, в листопаді 1944 р. в село Красієво Тернопільської області у відповідь на обстріл українськими націоналістами радянського партактиву виїхала оперативна група на чолі з Белаш. Без будь-яких підстав розпочали в селі стрілянину, знищили 117 господарств, в тому числі 14 господарств, які належали сім'ям військовослужбовців, вбили 6 осіб [4, 235]. 9 січня 1946 р. молодшим лейтенантом "Смерш" 2 інженерно-технічного полка Рибкіним в селі Завалово був вбитий 10 річний хлопчик, який разом з іншими дітьми катався на санчатах [4, 423]. В Підбугському районі Дрогобицької області секретар райкому КП(б)У Мацук затримав чергову машиністку і сторожа та побив їх лише за те, що в його квартирі не працював телефон [4, 500]. Взагалі, незаконні арешти, катування і вбивства селян з боку представників влади, якщо вірити офіційним документам, були звичним явищем в перші післявоєнні роки. Тому й не дивно, що місцевим населенням така влада сприймалась як окупаційна, і у селян не було іншого вибору як відчайдушно їй опиратись, керуючись формулою: "вмерти – але не здатись".

Набагато важче визначити жертви серед селян внаслідок військово – чекістських операцій. Але, в звітах про боротьбу з ОУН і УПА поруч з вбитими та захопленими у полон бандерівцями, була ще одна категорія осіб – "банд посібники". Очевидно, це і є місцеві жителі, передовсім жителі сіл, яких заради припису вносили у відповідні звіти. Так, лише з 1 січня по 1 травня 1945 р. було захоплено 10464 бандпосібника [13, 604]. Згідно доповідній секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У від 6 лютого 1946 р. затримано бандитів та оунівців 201 особа, а бандпосібників – 367 осіб [4, 429].

Отже, можна зробити наступні висновки: терор проти селянства на Західній Україні здійснювали як представники ОУН і УПА, так і радянська влада. З боку ОУН і УПА причинами цього терору були пасивність загальної маси населення, співпраця селян з органами радянської влади, провокації органів НКВС та НКДБ.

З боку радянської влади терор був викликаний підтримкою населення підпілля ОУН і формувань УПА, відчайдушний опір селян колективізації, не бажання більшості місцевого населення сприймати радянську владу як законну, а не окупаційну. Таким чином, дії представників радянської влади на місцях і зумовили відчайдушний опір цій владі з боку західноукраїнських селян, яких підтримували ОУН і УПА. В свою чергу, СБ ОУН своїми діями давало багато приводів для провокаційної діяльності НКВС та НКДБ.

1. *Малярчук О.М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944 – 1964 рр., західні землі України): Автореферат. дис. ... к.і.н. – Львів, 2005.*
2. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1716.*
3. *Веденєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки організації українських націоналістів // <http://www.sbu.gov.ua>*
4. *Сергійчук В.І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944 – 1945р.р.: Нові документи і матеріали. – К., 1998.*
5. *ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 911.*
6. *ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4788.*
7. *Кендій А.В. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946-1956 рр.) // <http://history.org.ua>*
8. *Лисенко О.Є., Патрляк І.К. Матеріали та документи служби безпеки ОУН у 40-х рр. – К., 2003.*
9. *ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 75. – Спр. 69.*
10. *ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4964.*
11. *Стародубець Г.М. Селянство як соціальна база українського повстанського заплілля // Український селянин. – 2005. – Вип. 9.*
12. *Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. – Кн. 1. – К., 1994.*
13. *Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. – Кн. 2. Документи та матеріали. – К., 1994.*
14. *ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1691.*
15. *Літопис УПА. Т.16. – Торонто, 1987.*
16. *Літопис УПА. Нова серія. Т. 3 – Київ – Торонто, 2001.*

І.Г. Юрочкіна

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УСРР У 1920-х РР.

Встановлення радянської влади на території України вплинуло на весь подальший розвиток країни. Впродовж 1920-х років відбувалися значні зміни в суспільно-політичному та соціально-економічному житті. Поряд з низкою економічних та адміністративних реформ, здійснювалися спроби соціальних пертурбацій, які торкнулися і сільської місцевості. Розглядаючи у 1920-х рр. селянство як стратегічно важливу для радянської влади категорію суспільства, керівництво країни звертало увагу на повсякденне життя селян, намагалося змінити їх побут. Важливим елементом цього стала охорона здоров'я.

У науковій літературі відображались загальний стан медичної галузі та розвиток медицини, формування медичної інтелігенції, обслуговування робітників тощо. У більшості випадків проблематики торкалися в контексті загальної історії медицини та